

บทที่ 2

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

2.1 ความเป็นมาของการตรวจพล

ในประวัติศาสตร์ของประเทศไทยได้มีการกล่าวถึงการทำศึกสงครามเพื่อปกป้องรักษาบ้านเมืองอยู่เป็นเนืองนิตย์ ในการทำศึกสงครามนั้นฝ่ายใดที่มีความพร้อมทั้งในด้านกลยุทธ์ กองทัพ แม่ทัพ และพลทหารนั้นย่อมเป็นฝ่ายที่มีความได้เปรียบ จึงต้องมีการหมั่นตรวจตราและจัดเตรียมกำลังพลให้มีความพร้อมอยู่ตลอดเวลา เพราะกำลังพลที่มีความสำคัญและสามารถบ่งบอกถึงศักยภาพของประเทศนั้นๆ ได้ อีกทั้งตัวผู้เป็นแม่ทัพจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถสูง มีความเป็นผู้นำ ความเด็ดเดี่ยวในการตัดสินใจ มีอาณัติสิทธิ์เฉียบขาดในการคุมกองทัพออกรบ จึงจะสามารถเป็นฝ่ายที่ได้ชัยชนะ การเตรียมกำลังรบพร้อมสรรพหรือไม่ จำเป็นต้องมีการตรวจตราหรือที่เราเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “การตรวจพล” ประเทศไทยได้มีการทำสงครามที่เรียกว่า ตำราพิชัย-สงคราม ในสารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้คำจำกัดความของตำราพิชัยสงครามไว้ว่า

“พิชัยสงคราม – ตำรา เป็นตำราว่าด้วยวิธีการเอาชนะข้าศึกในสงคราม ซึ่งนักปราชญ์ทางทหารสมัยโบราณ ได้แต่งขึ้นจากประสบการณ์ และจากการทดลอง เพื่อให้แม่ทัพนายกองใช้ศึกษา และเป็นคู่มือในการอำนวยการรบให้หน่วยทหารมีชัยชนะแก่ข้าศึก”¹

การตรวจตรากองทัพในยามบ้านเมืองเกิดศึกสงคราม โดยผู้ที่ทำหน้าที่ตรวจกองพลนั้นคือ กษัตริย์ ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นแม่ทัพการตรวจตรา การเตรียมความพร้อมของกองทัพนั้นมีความสำคัญมากตามตำราพิชัยสงครามของไทยได้กล่าวถึงการจัดกองทัพนั้นต้องมีกำลังศึก 8 ประการ ได้แก่

“หัวศึกคือแม่ทัพ, มือศึกคือกองหัวป่า, ดินศึกคือช้างม้า, ดาศึกคือโหราจารย์, หนูศึกคือกองสอดแนม, ปากศึกคือทูต, เขี้ยวศึกคือทหาร, กำลังศึกคือไพร่พล”

¹ราชบัณฑิตยสถาน. “พิชัยสงคราม.” สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน 21 (2528): 13237.

นอกจากนี้ตำราพิชัยสงครามได้กล่าวถึงการจัดการกองทัพและการเคลื่อนทัพไว้อย่างชัดเจนว่า

“กระบวนพยุหยาตราทัพต้องประกอบด้วยริ้วขบวน ขนาบ ขนानของ เหล่าทหารตามลำดับเพียบพร้อมด้วยระเบียบวินัยอันดียิ่ง มีเสนายานุภาพเข้าทำศึก มียุทธยานุภาพอันเกรียงไกร มีเสบียงอาหารส่งกำลังอันบำรุงเสริมพลังรบอย่างพร้อมเพรียง ดังคำประพันธ์ที่ปรากฏอยู่ในหนังสือสมุดไทยเรื่องตำราพิชัยสงคราม เขียนไว้ว่า จัดแจงแต่งพยุห^{*}โยธา พลช้างพลม้า อิกพลรบครบครันจัดทหาร ชาญเข้มแข็งขยัน เร่งรัดเลือกสัน ผู้ไวผู้แวนแก่นการ เกนไว้ให้เสร็จ^{**} โดยวาร สำเนียงเสียงสาร ให้รู้การศึกทุกอัน ปืนใหญ่หน้าไม้เกาทัน ใหญ่น้อยจงสัน ให้เลือกแต่ล้วนอย่างดี แผลนหลาวทวนง้าวดาวจรี กันถศหัตถิ ทั้งไล่เลเหนี เชี่ยวชาญฯ...”²

ตามตำราพิชัยสงครามซุนวู เป็นหนึ่งในตำรายุทธศาสตร์การทหารเล่มหนึ่งที่เก่าแก่ที่สุดในโลก โดยนับว่าเป็นตำราเล่มแรกและเล่มหนึ่งที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในเชิงยุทธศาสตร์ เป็นตำราที่ได้รับการยกย่องและเป็นที่ยุ้จักเป็นอย่างดีว่าเป็นแม่แบบของการทำสงคราม ได้กล่าวว่า

“...ที่ว่าแม่ทัพก็คือ สติปัญญา ศรัทธา เมตตา กล้าหาญ เข้มงวด...”

นอกจากนี้ในสูตรการทำสงครามของนโปเลียน ซึ่งเป็นแม่ทัพผู้ยิ่งใหญ่คนหนึ่งของโลก โดยพันเอกคอนราด ลานซา แห่งกองทัพสหรัฐอเมริกา ได้รวบรวมโดยนำข้อเขียนต่างๆของนโปเลียน เขียนเป็นหนังสือขึ้นใช้ชื่อว่า “สูตรการสงครามของนโปเลียน” ได้กล่าวถึงหลักการทำสงครามดังนี้

“นายพลดี กองนายทหารดี การจัดดี การฝึกดี วินัยเคร่งครัด เหล่านี้ทำให้กองทัพดีโดยไม่ต้องคำนึงถึงวิถีทางที่เขาจะต่อสู้...”³

* เขียนตามต้นฉบับ

** เขียนตามต้นฉบับ เสร็จ อ่านว่า เสร้ง

² นริศร์ เลี่ยมทอง, คู่มือลึกลับตะเลงพ่าย (กรุงเทพมหานคร: รวมสาส์น, 2542), หน้า 98.

³ ขวัญใจ คงถาวร, “การรำตรวของตัวพระในการแสดงละครในเรื่องอิเหนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 13.

ในส่วนของประเทศไทยนั้นกระทรวงกลาโหมก็ได้มีการบันทึกเกี่ยวกับความสำคัญของการตรวจพลไว้ดังนี้

“ในยามบ้านเมืองมีศึก การตรวจพลจะกระทำทุกครั้งก่อนที่จะทำการรบ เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมและแสดงแสนยานุภาพของกองทัพ ในยามสงบ การตรวจพลจะกระทำในวโรกาสพิเศษต่างๆ เพื่อแสดงออกซึ่งความจงรักภักดี...”⁴

จากข้อมูลที่ได้กล่าวมาข้างต้น การตรวจพลมีความสำคัญอย่างยิ่งของกองทัพในยามที่บ้านเมืองมีศึกสงคราม แม้ในยามที่บ้านเมืองสงบเรียบร้อยการตรวจพลก็ยังมีความจำเป็นซึ่งเป็นการเตรียมความพร้อมอยู่ตลอดเวลา ด้วยบริบทของสังคมที่มีการทำศึกสงครามอยู่เนืองๆ ส่งผลให้วรรณคดี บทละครของไทยมีการทำสงครามอยู่แทบทุกเรื่อง และครูบาอาจารย์ด้านนาฏศิลป์ไทย จึงได้ประดิษฐ์ท่ารำการตรวจพลเข้าสอดแทรกในการแสดง เพื่อเพิ่มอรรถรสแก่ผู้ชมไว้ด้วย

2.2 การตรวจพลในบริบทสังคมไทย

ประเทศไทยในสมัยสุโขทัยนั้นพระมหากษัตริย์ทรงปกครองประเทศในระบบทำเนียบ กองทัพคือ แบ่งประชาชนออกเป็นหมู่เป็นกองคล้ายกับกองทหาร ให้อยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเจ้านายที่มียศตำแหน่งเป็นทหาร การควบคุมดูแลประชาชนในระบบนี้มีความเหมาะสมกับสภาพบ้านเมืองของไทยในระยะแรกเริ่ม เนื่องจากในเวลานั้นเริ่มมีการอพยพผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานพลเมืองมีไม่มากนัก การแบ่งประชาชนออกเป็นหมู่กองเช่นนี้จึงมีความสะดวกในการปกป้องตัวเองและบ้านเมือง อีกทั้งยังสะดวกแก่การอพยพหาถิ่นฐานใหม่ในกรณีที่ถูกรุกรานอีกด้วย ในตำนานการเกณฑ์ทหารของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

“เหตุเพราะไทยขยายเขตแดนลงมาในครั้งนั้น ความมุ่งหมายจะมาตั้งภูมิลำเนาเอาเป็นที่อยู่ พวกไทยที่มาครั้งนั้นย่อมเป็นพวกๆ ที่รวมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ในพวกหนึ่งคงจะร่วมเชื้อสายวงศ์สกุลเดียวกันเป็นพื้น มาตั้งภูมิลำเนาที่ไหน ก็ตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกัน พวกที่มาด้วยกันนับถือใครมากคนนั้นก็จะได้เป็นเจ้าหมู่ รองลงมาใครเป็นหัวหน้าครัวเรือนไหน ก็ควบคุมลูกหลานว่านเครือของตน ทั้งในเวลาปกติและเวลารวบรวมกันไปทำสงคราม เพราะฉะนั้นกำลังมีเท่าใดต้องเตรียมไว้เดิมที่อยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้ก็จำเป็นอยู่เองที่จะต้องบังคับบรรดาชายให้เป็นทหารทุกคน และควบคุม

⁴ กลาโหม, กระทรวง. คู่มือการสวนสนามแสดงแสนยานุภาพของกองทัพไทย. (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, 2539), หน้า 108.

กันเป็นวงศ์สกุล พวกไหนไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ตำบลใด ผู้ที่เป็นหัวหน้าของพวกนั้น ก็จะเป็นทั้งนายบ้านและนายกongทหารทั้ง 2 สถาน ขึ้นอยู่กับเจ้าเมืองซึ่งเป็นเจ้าของ อาณาเขตนั้น เวลาเจ้าเมืองนั้นต้องการกำลังไปรบพุ่งแห่งใด ก็สั่งนายบ้านให้เกณฑ์ กำลังไปเข้ากองทัพ...”⁵

จากข้อความข้างต้นสามารถอนุมานได้ว่าในสมัยสุโขทัยนั้น ประเทศไทยเพิ่งจะเริ่มมีการ อพยพของประชาชนมารวมตัวกันเพื่อตั้งถิ่นฐาน การปกครองในสมัยนั้นมีเพียงผู้นำของกลุ่มชน เท่านั้นที่ดำรงตำแหน่งเป็นทั้งนายบ้านในยามที่บ้านเมืองสงบเรียบร้อย และดำรงตำแหน่งเป็นนายกongทัพรวบรวมบรรดาผู้ชายในยามที่มีสงคราม ซึ่งผู้ชายทั้งหลายเหล่านั้นก็เป็นเพียงชาวบ้านไม่ใช่ ทหารโดยตรง ดังนั้นการรวบรวมกองทัพในตอนนั้นจึงไม่น่าจะมีการตรวจพลเป็นเรื่องเป็นราว อาจเป็นเพียงแค่การรวบรวมพลกำลัง และนับจำนวนว่าครบหรือไม่

ในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้กล่าวถึงการ จัดกำลังพลอย่างมีแบบแผนในสมัยกรุงศรีอยุธยาไว้ดังนี้

“ทหารไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นทหารที่มีแบบแผน วิธีจัดการควบคุม ตลอดจนวิธียุทธเป็นอย่างดี หาไม่คงไม่สามารถรบพุ่งเอาชนะจากพวกขอมและไทย พวกอื่นๆ ได้ และวิธีการทั้งทหารและพลเรือนของชาวกรุงศรีอยุธยาเป็นแบบผสม คือเลือกสรรค เอาแต่สิ่งดีของทั้งขอมและไทยมาผสมกัน เป็นวิธีการของชาวกรุง-ศรีอยุธยา...”⁶

ดังข้อความนี้สามารถเห็นได้ว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้ได้มีการแบ่งประชาชนออกเป็นฝ่าย ทหารและฝ่ายพลเรือนแล้ว เนื่องจากบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นมากขึ้น มีความพร้อมในด้านต่างๆ ทั้ง ในด้านบ้านเมืองที่เป็นปึกแผ่น มีถิ่นฐานที่แน่นอน ประชาชนตามหมู่บ้านต่างๆ ได้รวมตัวกันจน เป็นประเทศ ในด้านการทหารที่มีการคัดเลือกบุคคลเข้าเป็นทหาร ไม่เหมือนในสมัยสุโขทัยที่พล เรือนที่เป็นชายทุกคนต้องเป็นทหาร

การควบคุมบังคับบัญชากองทัพในยามสงครามของสมัยกรุงศรีอยุธยา เจ้าหมู่บ้านมี หน้าที่ระดมไพร่พลภายใต้การควบคุมเข้าประจำกองทัพ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นจอมทัพ มี

⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 23 ตำนานการเกณฑ์ ทหาร. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2509), หน้า 8.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17.

เจ้านาย ขุนนางเป็นแม่ทัพนายกองชั้นรองๆ ลงมา และในสมัยนี้ได้พบตำราพิชัยสงครามของไทย ซึ่งปรากฏบันทึกในพระราชพงศาวดารครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2401 ในปีนั้นสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีการชำระและรวบรวมตำราพิชัยสงครามต่างๆ ขึ้นเป็นฉบับหลวงครั้งแรก และได้มีการปรับปรุงตำราในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเพื่อใช้ในสงครามยุคนั้น เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกในปี พ.ศ. 2310 ปรากฏว่าตำราพิชัยสงครามได้กระจัดกระจายสูญหายจำนวนมาก คงเหลืออยู่แต่ฉบับที่มีผู้คัดลอกไว้บ้างเพียงบางตอนไม่ครบชุด บางส่วนก็ได้มีการแต่งขึ้นใหม่

ตำราพิชัยสงคราม เป็นคำที่ใช้เรียกหนังสือหรือเอกสารที่มีการรวบรวมเนื้อหาเกี่ยวกับกลยุทธ์ ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีการรบต่างๆ เช่น การรุก การตั้งรับ การแปรขบวนทัพ การใช้อุบายทำลายข้าศึก เป็นต้น หนังสือจำพวกนี้ในบางแห่งมักจะมีการใส่เนื้อหาที่เป็นความเชื่อทางด้านโหราศาสตร์เข้ามาประกอบ เช่น การดูฤกษ์ยามในการเคลื่อนทัพ การทำพิธีข่มขวัญข้าศึก และบำรุงขวัญฝ่ายตน ฯลฯ รูปแบบเนื้อหานั้นอาจอยู่ในลักษณะของร้อยแก้วหรือร้อยกรองก็ได้เนื้อหาในตำราพิชัยสงครามของไทยโบราณแบ่งออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ 1. เหตุแห่งสงคราม 2. อุบายสงคราม 3. ยุทธศาสตร์และยุทธวิธี นอกจากนี้ยังมีเนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อทางด้านโหราศาสตร์และไสยศาสตร์ ซึ่งปรากฏมาตั้งแต่สมัยโบราณมาแล้ว โดยเฉพาะสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายจะปรากฏความเชื่อเรื่องดังกล่าวอย่างมาก

ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้เริ่มมีการฝึกทหารแบบยุโรป โดยนายทหารเรือชาวฝรั่งเศส เป็นการฝึกหัดเบื้องต้นในเรื่องระเบียบวินัย การเข้าแถว และการแปรแถว แต่ไม่ได้มีการเรียนรู้ถึงยุทธวิธีและยุทธศาสตร์แต่ประการใด⁷

จากข้อความข้างต้นสามารถอนุมานได้ว่า ในสมัยกรุงศรีอยุธยาบ้านเมืองมีความเป็นปึกแผ่น มีความพร้อมในด้านต่างๆ ทั้งประชาชนรวมตัวกันเป็นปึกแผ่น มีถิ่นฐานที่แน่นอน สภาพบ้านเมือง เศรษฐกิจ พลเมือง และกำลังทหาร อีกทั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยานี้มีการทำศึกสงครามอยู่เป็นเนืองนิตย์ ดังนั้นการทหารจึงมีระเบียบ แบบแผน มีความรัดกุม มีความพร้อมเพื่อทำศึกอยู่เสมอ และในสมัยนี้ได้มีการค้นพบตำราพิชัยสงครามซึ่งเป็นตำราที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับกลยุทธ์ในการรบ มีการจัดทัพ จัดกระบวนกองทัพเพื่อความได้เปรียบในการทำศึก จะเห็นได้ว่าในสมัยกรุงศรีอยุธยามีความพร้อมในด้านการทหาร กำลังพลทหาร และยุทธศาสตร์ในการสงครามเป็นอย่างมาก ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้มีทหารเรือชาวฝรั่งเศสได้เข้ามาฝึกหัดเรื่อง

⁷ ขวัญใจ คงถาวร, “การร่ำตรวผลของตัวพระในการแสดงละครในเรื่องอิเหนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 24.

ระเบียบวินัย การเข้าแถว การแปรแถวให้แก่ทหารไทย กองทัพในสมัยนี้จึงได้รับอิทธิพลมาจากชาวยุโรปด้วย แต่ก็ไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัดสำหรับการตรวจพล

ต่อมาในสมัยธนบุรีได้ปรากฏการทำสงครามตลอดรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช โดยเริ่มจากการที่ทรงกอบกู้เอกราช ปราบปรามปัจเจกมิตรทั้งในและนอกพระราชอาณาจักรเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นมั่นคงของบ้านเมือง ด้านการทหารสมัยธนบุรีได้ยึดถือตามประเพณีเดิม คือชายฉกรรจ์ทุกคนต้องเป็นทหาร และเข้าเวรรับราชการ มีการจัดกำลังทหารโดยแบ่งออกเป็นกรมใหญ่ๆ อยู่ในบังคับบัญชาของสมุหกลาโหมหรือสมุหนายก หรือขึ้นกับเจ้านายโดยตรง^๑

หลังจากกรุงศรีอยุธยาแตกครั้งที่ 2 ในสมัยธนบุรีนี้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้มีการรวบรวมผู้คนเพื่อจะทำการกู้เอกราชคืนจากพม่า อีกทั้งยังต้องปราบปรามศัตรูเพื่อจะสร้างบ้านเมืองให้เป็นปึกแผ่นแทนกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นจึงสันนิษฐานได้ว่าการทหารในสมัยนี้ไม่น่าจะมีระเบียบแบบแผนดังในสมัยกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากกำลังทหารมีอยู่น้อย จึงเน้นไปที่การฝึกหัดวิชาการสู้รบมากกว่า การเข้าโจมตีฝ่ายตรงข้ามนั้นใช้ยุทธวิธีแบบกองโจร เมื่อถึงคราวที่จะออกศึกก็เป็นเพียงแต่รวบรวมกำลังทหาร ตรวจสอบความพร้อมเพียงเท่านั้น

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในระยะแรกกองทัพไม่มีการแบ่งออกเป็นเหล่าทัพ แต่แยกเป็นกำลังทางบกและทางเรือ ในยามสงครามมีการจัดรูปแบบกองทัพออกเป็น 3 ทัพ คือ กองทัพหน้า กองทัพหลวง และกองทัพหลัง จนถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาติตะวันตกเริ่มขยายอำนาจเข้ามามีการทหารไทยจึงจำเป็นต้องปรับปรุงให้ทหารวังหลวงอยู่ในการปกครองบังคับบัญชาโดยพระเจ้าแผ่นดิน และให้ทหารวังหน้าอยู่ในบังคับบัญชาโดยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่อมาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการปฏิรูปการทหารตามแบบสากลทั้งในด้านกำลังพล กฎระเบียบ ยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี ยุทธโศภณ การจัดระบบกองทัพที่ทันสมัย ให้ทหารมีความรู้ความชำนาญด้านการรบและการใช้อาวุธแบบตะวันตก

ในปี พ.ศ. 2451 ได้ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับการตรวจพลสวนสนามเป็นครั้งแรก จัดให้มีขึ้น ณ ท้องสนามหลวง โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินตรวจพลด้วยพระองค์เอง

^๑กลาโหม, กระทรวง. เทิดพระเกียรติจอมทัพไทย. (กรุงเทพมหานคร : อรุณการพิมพ์, 2546), หน้า 63.

การตรวจพลครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2452 มีการประลองยุทธที่ทุ่งพญาไท และได้มีการสวนสนามที่หน้าพระลานสวนดุสิต โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จออกตรวจพลด้วยพระองค์เอง แสดงให้เห็นแสนยานุภาพของกองทัพไทยที่พร้อมไปด้วยระเบียบวินัย ศาสตร์อาวุธ และความสามารถในยุทธวิธี และรัฐบาลฝรั่งเศสได้ส่งนายพลฝรั่งเศสเข้ามาดูการตรวจพลในครั้งนี้ด้วย

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 พล-เรือเอกลอร์ด หลุยส์เมาดน์ แบตเตน ผู้บัญชาการทหารฝ่ายพันธมิตรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้เดินทางเข้ามาในประเทศไทยพร้อมกับกองทัพพันธมิตร โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันท-มหิดล ได้ทรงเสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานในการตรวจพลสวนสนามกองทหารสหประชาชาติ และนำพลเรือเอกลอร์ด หลุยส์เมาดน์ แบตเตน ร่วมพิธีในครั้งนั้นด้วย ซึ่งจัดขึ้นที่ท้องสนามหลวงและถนนราชดำเนิน เมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ. 2489

จวบจนรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ได้มีการตรวจพลสวนสนามเป็นประจำทุกปี โดยมีความเป็นมาดังต่อไปนี้

ในสมัยก่อนการสวนสนามของทหารรักษาพระองค์กระทำตามคำสั่งกองทัพบกเป็นครั้งคราว จนในวโรกาสวันสถาปนากรมทหารราบที่ 1 มหาดเล็กรักษาพระองค์ ในปีพุทธศักราช 2496 นายกรัฐมนตรีได้มีบัญชาให้กองทัพภาคที่ 1 จัดงานราชวัลลภขึ้น และจัดให้มีการสวนสนามของทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ที่ลานพระราชวังดุสิต ในพิธีครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นองค์ประธาน และได้จัดให้มีการสวนสนามเป็นประจำทุกปีตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ครั้นในปีพุทธศักราช 2503 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ-พระบรมราชินีนาถ เสด็จเยือนประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศในทวีปยุโรป จนถึงเดือนมกราคม พ.ศ. 2504 จึงได้เสด็จนิวัตพระนคร ในโอกาสนี้กระทรวงกลาโหมจึงได้มีการจัดตรวจพลสวนสนามของทหารทั้ง 3 เหล่าทัพ คือ กองทัพบก กองทัพเรือ กองทัพอากาศ เพื่อถวายการต้อนรับและแสดงออกซึ่งความจงรักภักดี อีกทั้งยังเป็นการเฉลิมพระเกียรติเรียกว่า “วันพระบารมีปกเกล้า” ในวันที่ 21 มกราคม พ.ศ. 2504 ณ บริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ถนนราชดำเนิน

และในปีเดียวกันนี้ นายกรัฐมนตรีพิจารณาเห็นว่าในโอกาสเสด็จนิวัตพระนครเป็นความปลื้มปิติของประชาชนทั่วไป จึงมอบหมายให้กองทัพภาคที่ 1 โดยกองพลที่ 1 รักษาพระองค์ จัดพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณตนและสวนสนามของทหารรักษาพระองค์ เนื่องในวันพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาในวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ. 2504 รวม 8 กองพัน และในปีต่อมามีหน่วยทหารรักษาพระองค์เข้าร่วมพิธี 13 กองพันดังในปัจจุบัน

นับตั้งแต่นั้นมา จึงได้มีการจัดพิธีถวายสัตย์ปฏิญาณตนและสวนสนามของทหารรักษาพระองค์ เนื่องในวันพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาในวันที่ 5 ธันวาคม เป็นประจำทุกปีจนถึงปัจจุบันนี้

นอกจากนี้ ยังมีการตรวจพลสวนสนามที่จัดขึ้นในโอกาสพิเศษอีกคือ ในวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2506 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯเสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานตรวจพล ในการสวนสนามแสดงกำลังและความพร้อมของทหารประเทศภาคีสันติสัญญาป้องกันร่วมกันแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เข้าร่วมการฝึก “ชนะรัตน์” ณ บริเวณถนนราชดำเนิน และต่อมาในวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ. 2514 ได้มีการจัดพิธีสวนสนามขึ้นอีกโดยกระทรวงกลาโหม เพื่อแสดงแสนยานุภาพของกองทัพไทย เนื่องในพระราชพิธีรัชดาภิเษกครบรอบปีที่ 25 แห่งการเถลิงถวัลยราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ บริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ถนนราชดำเนิน

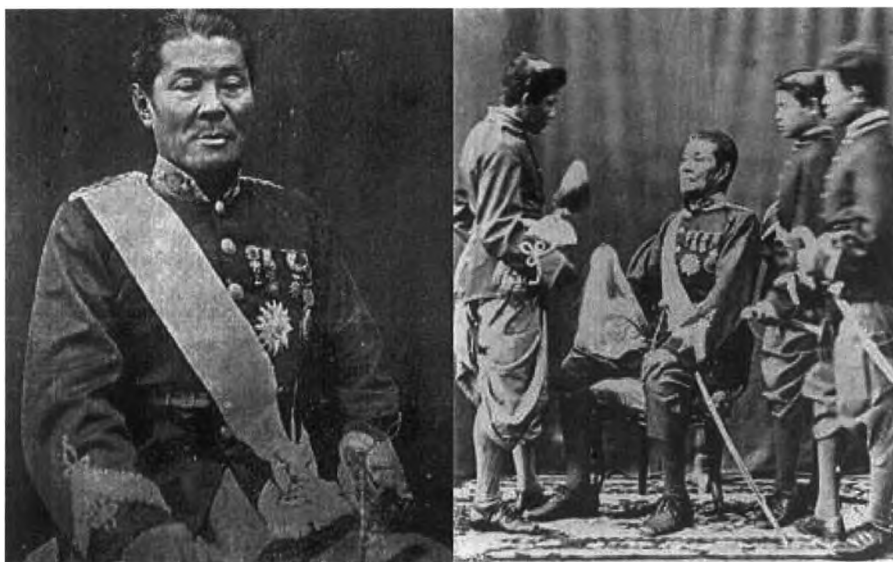
หลังจากนั้นได้ปรากฏพิธีตรวจพลสวนสนามแสดงแสนยานุภาพของกองทัพครั้งสำคัญขึ้นอีกครั้ง ในวันที่ 23 มิถุนายน พ.ศ. 2539 เพื่อเฉลิมพระเกียรติในงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี ซึ่งสถานที่จัดพลับพลาที่ประทับในครั้งนี้อยู่บริเวณสะพานผ่านฟ้าลีลาศ ถนนราชดำเนิน⁹

2.3 ประวัติความเป็นมาของละครพันทาง

ละครพันทางเป็นละครที่เกิดขึ้นใหม่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ให้กำเนิดคือ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ท่านได้มีโอกาสไปเห็นละครตะวันตก จึงเห็นเห็นว่ามีความแปลกใหม่ น่าสนใจดี จึงคิดที่จะนำมาปรับปรุงให้ละครของไทยให้มีความแปลกใหม่และน่าสนใจบ้าง ซึ่งท่านได้นำวิธีการแสดงแบบละครตะวันตกมาผสมผสานกับการแสดงละครของไทย และท่านได้ทดลองกับคณะละครที่ท่านเป็นเจ้าของอยู่ ซึ่งได้รับความสนใจและได้รับการตอบรับที่ดีจากผู้ชมเป็นอย่างดี เนื่องจากมีความแปลกใหม่ ดำเนินเรื่องรวดเร็ว และมีความสนุกสนาน เรื่องแรกที่เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงนำมาเล่นคือ เรื่องราชาธิราช โดยแต่งบทและเปลี่ยนท่าทำให้มีความแปลกใหม่แต่อยู่ในกรอบของพื้นฐานรำไทยเช่นใส่ท่ารำที่มีความเป็นเอกลักษณ์ของมอญและพม่าลงไป คือการใช้เหลี่ยมของวงแขนและขา การเจรจาที่มีการใช้เสียงที่แปร่งไปเพื่อให้รู้ว่าเป็นชาวมอญหรือพม่า บทร้องก็ใส่ทำนองที่มีสำเนียงของมอญและพม่าลงไป

⁹ขวัญใจ คงถาวร, “การรำตรวจพลของตัวพระในการแสดงละครในเรื่องอิเหนา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 33.

ต่อมาเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงได้ดัดแปลงให้เล่นเรื่องราชาธิราช ตอนสมิงพระรามอาสา ได้นำกระบวนท์ทำอย่างจีวมาใช้กับตัวละครฝ่ายพระเจ้ากรุงต้าฉิง การร้องและทำนองใช้ทำนองไทยแต่เพิ่มเครื่องดนตรีของจีนเข้าไปทำให้มีสำเนียงของจีน การแต่งตัวของละครพันทางแต่งอย่างเครื่องน้อยและแต่งอย่างพันทางคือ สวมเครื่องประดับน้อยชิ้นกว่าละครนอกและละครใน และแต่งกายตามเชื้อชาติของตัวละคร อีกทั้งแต่งกายตามฐานันดรศักดิ์ของตัวละครด้วย

รูปที่ 1: เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล)

ที่มา : <http://www.google.co.th>

ในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงได้ใช้เวลาว่างจากเวลาราชการ จัดตั้งคณะละครของท่านเองขึ้นมา จัดแสดงละครให้ประชาชนชมในบริเวณบ้านของท่าน นิยมแสดงแบบละครนอก โดยใช้ผู้ชายแสดง จนในปี พ.ศ. 2398 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้มีพระราชกำหนดเลิกการห้ามผู้หญิงแสดงละคร เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงได้นำผู้หญิงมาแสดงทั้งตัวพระและตัวนาง เรียกว่า ละครผสมสามัคคี ละครผสมสามัคคีของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงนั้นยึดหลักการแสดงของละครนอกคือ “ดำเนินเรื่องรวดเร็วเจือปนด้วยตลกขบขัน โลกโฉน บางคราวถึงกับหยาบโตน การรำรำก็มีที่ท่าว่องไว

กระฉับกระเฉง เน้นความรู้สึกที่เด่นชัดเป็นจริงเป็นจัง”¹⁰ ในปี พ.ศ. 2400 ท่านได้รับพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้ไปเป็นอุปทูตไปเจริญพระราชไมตรีต่อสมเด็จพระนางวิคตอเรีย ณ กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ ท่านจึงได้มีโอกาสได้ชมศิลปวัฒนธรรมและได้ชมละครตะวันตกด้วย จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2401 ท่านได้เดินทางกลับประเทศไทย จึงได้คิดปรับปรุงละครของไทยให้มีความแปลกใหม่ น่าสนใจอย่างละครตะวันตกบ้าง ท่านจึงได้ปรับปรุงคณะละครของท่านที่ท่านเป็นเจ้าของอยู่คือ กำหนดให้ตัวละครเจรจาเอง ไม่มีบทเขียนไว้ และในปีเดียวกันท่านได้สร้างโรงละครขึ้นโดยใช้ชื่อว่า “ไซ-มิสเธียเตอร์” (Simese Theatre) ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า “ปรินส์เธียเตอร์” (Prince Theatre) อย่างเช่นในกรุงลอนดอน เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงถือได้ว่าท่านเป็นคนแรกที่เปิดการแสดงละครประจำโรงและเก็บเงินคนดู ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์ไว้ในตำนานเรื่องละครอิเหนาว่า

“เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงนั้นเป็นผู้ริเริ่มการแสดงโดยเรียกเก็บเงินจากผู้ชมและมีหลวงพัฒนพงศ์ภักดีเป็นผู้แต่งบทละครให้แสดง”¹¹

เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงได้นำพงศาวดารมาทำเป็นบทละคร เนื้อเรื่องจึงเกี่ยวกับต่างชาติต่างภาษา เช่น มอญ พม่า จีน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวถึงบทละครของคณะเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงว่า

“ละครเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงมีบทที่แต่งใหม่มากกว่าโรงอื่น ชั้นเดิมเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงได้นายวานกับนายทิม (นักเทศน์มหาชาติ) เป็นคนชำนาญกลอนมาช่วยแต่งบทเรื่องดาหลังกับขุนช้างขุนแผน มาชั้นหลังได้หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) เมื่อยังเป็นขุนจวบพลรักรัยมาเป็นผู้แต่งเอาเรื่องราวราชาธิราชมาแต่งเป็นบทละครเรื่อง 1 หลายตอน เอาเรื่องเสภาขุนช้าง-ขุนแผน ตอนพลายเพชรพลายบัวมาแต่งเป็นบทละครอีกตอน 1 คัดเอาเรื่องในพงศาวดารจีนมาแต่งเป็นบทละครก็หลายเรื่องคือ เรื่องห้องสิน เรื่องตั้งฮั่น เรื่องสามก๊ก เรื่องหงอไก่ เรื่องซุยถั่ง เรื่องบัวช่วยเหลา”¹²

¹⁰วิชากร, กรม. กระทรวงศึกษาธิการ. การแสดงและการเล่นพื้นเมืองของไทยในภาคกลาง. (กรุงเทพมหานคร : รุสสภา, 2525), หน้า 28.

¹¹สมพิศ สุขวิวัฒน์, “ผู้ชนะสิบทิศ : ละครพันทางของเสรี หวังในธรรม,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 13.

ผู้แสดงของคณะละครเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง ในระยะแรกใช้ผู้ชายแสดง ต่อมาในปี พ.ศ. 2398 ได้มีพระราชกำหนดยกเลิกการห้ามผู้หญิงแสดงละคร ท่านจึงให้ผู้หญิงแสดงละครของท่าน โดยให้แสดงเป็นทั้งตัวพระและตัวนาง ให้ผู้ชายแสดงเป็นตัวประกอบ เช่น บททหาร เนื่องจากผู้หญิงมีฝีมือในการแสดงที่อ่อนช้อย งดงามกว่าผู้ชาย จนเกิดคณะละครตามแบบของท่าน หลายคณะ

เครื่องแต่งกายของคณะละครเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงนั้น เมื่อมีการนำเรื่องที่เกี่ยวข้องต่างชาติต่างภาษามาเล่น เครื่องแต่งกายจึงแต่งตามชนชาติต่างๆ เหล่านั้น โดยเลียนแบบเครื่องแต่งกายชนชาตินั้นๆ แต่เนื่องจากการค้นคว้าในสมัยนั้นทำได้ยาก จึงแต่งอย่างง่าย ๆ เพียงให้ทราบว่าเป็นชนชาติมอญ ชนชาติพม่า ชนชาติลาว ส่วนชนชาติจีนนั้นให้แต่งอย่างจืดจางของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงนั้นแต่งกายสวยงามมาก จากหนังสือวรรณคดีการละคร ของนันทวิทยา ลำควน ได้กล่าวถึงไว้ว่า

“ละครของเจ้าพระยามหินทรฯ นั้นแต่งตัวงามนักหนา เครื่องแต่งตัวใหม่ สีสวยสดงดงามเป็นนิจ เหนือไปกว่านั้นคือท่านแต่งตัวละครของท่านให้เห็นสมจริงเช่น ถ้าเล่นเรื่องมอญ ตัวละครก็แต่งเป็นมอญ ถ้าเป็นเรื่องพม่า ก็แต่งเยี่ยงพม่า เล่นจีนก็แต่งจีน เล่นลาวก็แต่งลาว ฯลฯ จนเป็นที่กล่าวขวัญว่า สิ้นเปลืองเงินค่าใช้จ่ายมาก จนถึงมีบันทึกกล่าวกระทบกหลายๆ ในสมัยต่อมาว่า เล่นละครแต่งตัวหรืออย่างละครเจ้ามหินทร ออกจะฉิบหาย ถึงกระนั้นคนดูก็ชอบ”¹²

เครื่องดนตรีประกอบการแสดง คณะละครของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงใช้วงปี่พาทย์ไม้นวม ประกอบด้วย

1. ระนาดเอก
2. ฉิ่งวงใหญ่
3. ปี่ใน
4. ขลุ่ย
5. กลองทัด
6. ตะโพน
7. ฉิ่ง

¹² สมทิศ สุขวิวัฒน์. ผู้ชนะสิบทิศ : ละครพันทางของเสรี หวังในธรรม. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 25.

¹³ นันทวิทยา ลำควน. วรรณคดีการละคร (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2531). หน้า 181.

เพลงประกอบการแสดง เป็นเพลงที่สร้างอารมณ์ต่างๆ ตามอาการ ตามเนื้อเรื่อง ก่อให้ผู้ชมเกิดอารมณ์คล้อยตาม อาจเป็นเพลงที่ใช้บรรเลง หรือเพลงประกอบการร้องรับก็ได้ เพลงที่ใช้เป็นเพลงไทยที่มีสำเนียงของชาตินั้นๆ อยู่ด้วย เช่น เชื้อชาติมอญ ใช้เพลง พญาลำพอง มอญคู่ดาว เชื้อชาติพม่า ใช้เพลง พม่าปองเงาะ พม่าทุ่งเล เชื้อชาติลาว ใช้เพลง ลาวกระแซ ลาวดวงเดือน เชื้อชาติจีน ใช้เพลง จีนฮ่อแห่ เป็นต้น

วิธีแสดง ละครของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง มีลักษณะการแสดงอย่างละครนอก ดำเนินเรื่องด้วยบทร้อง มีต้นเสียง และลูกคู่ร้องรับในตอนบรรยายสถานการณ์ของเรื่อง บรรยายอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละคร มีการเจรจา แต่ไม่มีบทเจรจาเขียนไว้ ผู้แสดงต้องคิดบทเจรจาเอง ไม่มีการแบ่งตอนแบ่งฉาก

เรื่องที่ใช้ในการแสดง เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงได้นำวรรณคดีที่มีเนื้อหาในทางพงศาวดารมาทำเป็นบทละคร เนื้อเรื่องจึงเกี่ยวกับชนชาติต่างๆ เช่น จีน พม่า มอญ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงอธิบายถึงการแต่งบทของคณะละครเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงว่า

“ละครเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงมีบทที่แต่งใหม่มากกว่าโรงอื่น ชั้นเดิมเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงได้นำยวนกับนายทิม (นักเทศน์มหาชาติ) เป็นคนชำนาญกลอนมาช่วยแต่งบทเรื่องดาหลัง กับขุนช้างขุนแผน มาชั้นหลังได้หลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) เมื่อยังเป็นขุนจบกพรักษ์มาเป็นผู้แต่งเอาเรื่องราชาธิราชมาแต่งเป็นบทละครเรื่อง 1 หลายตอน เอาเรื่องเสภาขุนช้างขุนแผน ตอนพลายเพชรพลายบัวมาแต่งเป็นบทละครอีกตอน 1 คัดเอาเรื่องในพงศาวดารจีนมาแต่งเป็นบทละครก็หลายเรื่อง คือ เรื่องห้องสิน เรื่องตั้งฮั่น เรื่องสามก๊ก เรื่องหงอไก่ เรื่องชุยถั่ง เรื่องบ๊วยฮวนเหลา”¹⁴

ละครพันทางคือ ละครที่ยึดหลักการแสดงแบบละครนอก มีสิ่งซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะคือ

1. เล่นเรื่องเกี่ยวกับภาษา ตัวละครในเรื่องมีหลายเชื้อชาติหลายภาษา
2. การแต่งตัว แต่งอย่างพันทางและแต่งอย่างเครื่องน้อย บ่งบอกวัฒนธรรมตามเชื้อชาติ

¹⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานเรื่องละครอิเหนา. (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2507), หน้า 212.

3. ทำรำ สอดใส่ลีลาทำรำตามเชื้อชาติ
4. การบรรเลงและการขับร้องมีทำนองบ่งบอกลักษณะตามเชื้อชาติ

คำว่า ละครพื้นทาง นี้ ต่อมามีความหมายกว้างขวางออกไป กลายเป็นว่าละครที่ใช้กระบวนการรำของไทยแต่ไม่ยึดแบบแผนนัก และอาศัยการดำเนินเรื่องโดยการเจรจาเป็นส่วนใหญ่และมีการขับร้องบ้าง ละครพื้นทางที่แท้จริงแล้วก็ยังยึดหลักการรำแบบไทยอยู่ ไม่ถึงกับทิ้งเสียเลย แต่เปลี่ยนจากความประณีตไปสู่ความง่ายสะดวกแก่การฝึกหัดขึ้นเท่านั้น ละครพื้นทางจึงอาจเป็นละครที่ใช้ศิลปะการร่าอย่างประณีตหรือการใช้ศิลปะการร่าอย่างง่าย ๆ ก็ได้

2.4 เรื่องย่อของละครพื้นทางเรื่องผู้ชนะสิบทิศ

เมื่อพระพุทธกาลล่วงไปแล้ว 2073 พรรษา เมงกะยิน โยตั้งตนเป็นมหาษัตริย์ทรงนามว่า พระเจ้าสิริชัยสุระ ยกเสวตฉัตรขึ้น ณ เมืองคองอู เรื่องกฤษณานุกาภาพแผ่ไปทั่วแดนดินถิ่นที่อยู่ ณ เวียงแม่น้ำอิระวดี อันว่าพุกามประเทศนั้น บรรดาหัวเมืองอันเป็นใหญ่คือเมืองอังวะ เมืองหงสาวดี และเมืองแปร แม้มิได้สุจริตโดยจริงใจแต่ก็พยายามถนอมไมตรีด้วยเกรงพระบารมีแห่งคองอู พระเจ้าสิริชัยสุระมีพระราชธิดาเกิดแต่พระอัครมเหสีองค์หนึ่งชื่อตะละแม่จันทราบกับพระราชบุตรอันเกิดแต่พระราชเทวีองค์หนึ่งชื่อมังตราหรือมังตราราชบุตร ทั้งสองร่วมชันษาเดียวกันแต่พระราชบุตรอ่อนวัยกว่าเล็กน้อย ครั้นพระอัครมเหสีสิ้นพระชนม์ในขณะที่พระราชธิดายังอ่อนวัยนัก พระเจ้าเมงกะยิน โยจึงทรงพระวิตกอยู่ด้วยเรื่องผู้เลี้ยงดูพระราชธิดา ครั้นนั้น ณ หมู่บ้านงะสะยอกในพุกามประเทศ ยังมีสามภรรยาคนหนึ่งเป็นชาวพม่า สามชื่อสิงคะสุร์ เมียบชื่อนางเลาชี ทั้งคู่มีอาชีพป็นต้นป่าดวงตาลเป็นนิจ ทั้งคู่มีบุตรชายวัยอ่อนอายุเพียง 2 ขวบ วันหนึ่งขณะที่สองผัวเมียออกประกอบอาชีพเช่นเคย ละลูกน้อยไว้กลางดินใกล้บริเวณมีงูใหญ่ประมาณลำต้นหมากเลื้อยมา แล้วก็ขดเป็นวงอยู่รอบทารกและทารกน้อยนั้นก็มิได้สะดุ้งสะเทือนคางนั้งเป็นปกติอยู่ แต่สิงคะสุร์กับนางเลาชีกลับสะดุ้งตกใจเพียงจะตายไปเสียก่อนลูกน้อยได้แต่ขึ้นตะลิ่งอยู่บนงูใหญ่นั้นเลื้อยจากไปเอง สองผัวเมียจึงนำทารกน้อยไปหาพระราชาคณะแฉวงงะสะยอก พระราชาคณะพิจารณาคุณลักษณะตรวจดวงชะตาแห่งทารกแล้วก็อุ้มทารกขึ้นเหนือตัก บอกกับบิดามารดาของทารกว่าทารกนี้เป็นผู้มีบุญจะได้เป็นมหाराชแห่งพุกามประเทศ จากนั้นพระราชาคณะงะสะยอกก็แนะนำให้สิงคะสุร์แม่เลาชีนำบุตรน้อยไปสู่พระบารมีแห่งเมงกะยิน โยสิริชัยสุระ ณ เมืองคองอู โดยเขียนหนังสือฝากฝังไปให้อยู่กับพระมหาเถรกุโสดอ ผู้เป็นทั้งครูและสหยาผู้ร่วมสนธิจิตชอบของพระเจ้าเมงกะยิน โย ทั้งผัวและเมียก็ปฏิบัติตาม มหาเถรกุโสดอรู้ดวงชะตาของทารกน้อยอย่างแจ่มแจ้ง จึงตั้งชื่อให้ว่า “จะเต็ด” ครั้นมาอยู่ด้วยขัตติยาจารย์กุโสดอได้มีทันไร สิงคะสุร์ก็มีอันป่วยไข้สิ้นชีวิตลง มหาเถรกุโสดอนั้นเชื่อในดวงชะตาของจะเต็ดทั้งมีความเอ็นดูด้วยเป็นกำพร้า จึงอุปถัมภ์สั่งสอน

และรักใคร่ในตัวจะเด็ดเสมอด้วยบุตร ครั้งนั้นประจวบด้วยพระอักรมเหสีสิ้นพระชนม์ สอดคล้องด้วยพระมหาเทวีก็ประสูติพระราชบุตร พระเจ้าสิริชัยสุระทรงโทมน์สด้วยอาลัยพระมเหสีกับทรงเป็นห่วงพระมหาเทวีจะทรงทรุดโทรมด้วยต้องเลี้ยงดูพระราชบุตร จึงให้คัดเลือกหาสตรีสุขภาพแข็งแรงปราศจากโรคภัย เพื่อมอบหมายให้เป็นแม่นมทั้งพระราชธิดาและพระราชบุตร พระมหาเถรกุโสดอขัดศิยาจารย์รู้แจ้งด้วยดวงชะตาแห่งแม่เลาชีและจะเกิดลูกน้อยจึงส่งนางเข้าไปถวายและพระเจ้าสิริชัยสุระเมงกะยิน โยก็เชื่อถือไว้ใจนางเลาชีจึงได้เป็นแม่นมแห่งพระราชธิดาจันทร์และราชบุตรมังตรา และได้รับพระราชทานอนุญาตให้เอาจะเด็ดบุตรน้อยนั้นเข้าไปร่วมเลี้ยงดูด้วยพร้อมกัน จะเด็ด ตะละแม่จันทร์พระราชธิดา และมังตราราชบุตรจึงร่วมดื่มน้ำนมแม่เลาชีเสมอด้วยเป็นพี่น้องร่วมมารดา ครั้นพระเจ้าเมงกะยินโยประชวรหนักพระราชบุตรมังตราจะขึ้นครองราชย์ พระราชบุตรมังตรามอบหมายให้จะเด็ดไปสืบราชการลับที่เมืองแปร โดยความเห็นชอบของพระมหาเถรกุโสดอ เมื่อจะเด็ดเดินทางไปที่เมืองแปรได้เปลี่ยนชื่อเป็น “มังฉงยา” จะเด็ดปฏิบัติราชการเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าแปรจนได้รับตำแหน่งขุนวังเมืองแปร และในราชสำนักเมืองแปรจะเด็ดได้ผูกสมักรรักใคร่กับตะละแม่กุสุมาพระราชธิดาพระเจ้าแปร เมื่อพระเจ้าแปรสืบความได้ว่าจะเด็ดเป็นไส้ศึกที่ตองอูส่งมา พระเจ้าแปรมีอุบายจะให้จะเด็ดยอมตัวเป็นฝ่ายตน แต่จะเด็ดมั่นคงในแผ่นดินเกิดและจงรักภักดีในมังตราตะเบงชเวตี้ยิ่งนัก พระเจ้าแปรจึงนำจะเด็ดจำรูไว้เพื่อไม่ให้ช่วยทัพตองอู ฝ่ายตองอูมังตราตะเบงชเวตี้พิโรธมากเพราะทรงเข้าใจว่าจะเด็ดเข้ากับฝ่ายเมืองแปรจึงยกทัพไปสู้รบกับเมืองแปร ตะละแม่จันทร์ พระมเหสีนั้นทวดตีมีความวิตกกังวลจึงส่งกันทิมาลูกสาวตะกะญีครูดาบ และกันทิมาเดินทางไปแปร โดยใช้ชื่อว่า นาคะตะเซโบ หนุ่มชาวทรงทรวาย กันทิมาได้พบกับจะเด็ดและจะเด็ดพิศวงใจความจงรักภักดีต่อมังตราและแผ่นดินตองอูโดยการยกทัพมาตีเมืองแปรจนได้รับชัยชนะ มังตราตะเบงชเวตี้ทรงดีพระทัยมากแต่งตั้งจะเด็ดเป็น “นุเรงนองกะยอติณรธา” พระเชษฐภคินีแห่งพระองค์ และมังตราที่ทรงกำหนดการทำพิธีอุปภิเษกระหว่างตะละแม่จันทร์และจะเด็ด แต่จะเด็ดยังไม่กลับเมืองตองอูเพราะตะละแม่กุสุมาถูกพระอุปราชสอพิณยาล่องลวงจนนางตกเป็นชายาที่เมืองหงสาวดี จะเด็ดจึงเดินทางไปที่บ้านทุ่งหันสาวดีและที่นี้เองจะเด็ดคล้องช้างเผือกได้ จะเด็ดจึงมีโอกาสดวายตัวในราชสำนักหงสาวดีและได้พบตะละแม่กุสุมา จะเด็ดจึงคิดช่วงชิงตะละแม่กุสุมามาจากอุปราชสอพิณยา จะเด็ดกระทำการนี้สำเร็จและคิดจะนำตะละแม่จันทร์ ตะละแม่กุสุมาทำพิธีอุปภิเษกพร้อมกัน แต่นางเลาชีไม่ยอมจะเด็ดจึงต้องเข้าพิธีอุปภิเษกกับตะละแม่กุสุมาที่เมืองแปร โดยมีพระมหาเถรเป็นตัวแทนของมังตราตะเบงชเวตี้ และที่เมืองแปรนี้เองพระมหาเถรถูกไขถูกลอบทำร้ายจนถึงชีวิต จะเด็ดและมังตราโกรธแค้นไขลูมาก ทั้งจะเด็ดและมังตราตั้งใจจะทำพิธีศพของมหาเถรที่กลางกรุงหง

สาวดี ทั้งสองจึงยกทัพไปตีกรุงหงสาวดีและได้รับชัยชนะ มังตราตะเบงชเวตี้เสวยราชสมบัติเป็นพระจักรพรรดิ ณ กรุงหงสาวดี และจะเด็จได้รับตำแหน่งพระมหาอุปราชแห่งกรุงหงสาวดี

2.5 เรื่องย่อของละครพันทางเรื่องผู้ชนะสิบทิศ ตอนมังตราต้องทวน

จะเด็จกลับมารับผิดโทษฐานทิ้งทัพไปตามตะละแม่กุสุมาจึงต้องอาญาแผ่นดิน แต่พระมหาเถรกุโสดอขออภัยโทษจากมังตราตะเบงชเวตี้แล้วจับบวชเป็นพระ ส่วนทางหงสาวดีก็จับมือกับอั้งวะยกมาล้อมตองอูก็คือคิดใจกันมากที่ได้ข่าวจะเด็จบวช มังตราต้องออกรับหน้าศึกเองแต่ไม่ชำนาญการรบเท่ากับฝ่ายหงสาวดีคิดหาอุบายหลอกถามกลศึกจากพระจะเด็จ โดยอาศัยตะละแม่จันทราเป็นคนสืบความ แต่ตะละแม่จันทราที่แพ้ทางจะเด็จถูกหลอกล่อด้วยคารม จนกระทั่งศึกพระจนได้ มังตราตะเบงชเวตี้ก็รวโรจรเป็นการใหญ่ จึงเข้ามาดูว่ากล่าวถึงตำหนักตะละแม่จันทราโดยไม่สัถามอะไรก่อน ตะละแม่จันทราแม้จะมีศักดิ์เป็นพี่ แต่ก็มีใจเจ้าเหนือหัว ไม่อยากจะต่อปากต่อคำนัก แต่ก็อดอธิบายเกมประชดประชันตามประสาผู้หญิงไม่ได้ มังตรานั้นเป็นคนอารมณ์ร้ายก็จะลงไม้ลงมือกับพระพี่นาง แต่แม่นมเลาชิกับพระมเหสินันทวดีมาห้ามปรามเป็นคนกลางเอาไว้ก่อน ทั้งมังตราและตะละแม่จันทราได้โต้เถียงกัน โดยมีแม่นมเลาชิช่วยพูดให้มังตราไม่เอาผิดตะละแม่จันทราในที่สุดมังตราก็ต้องยอมรับ เพราะถ้าให้ชักไปชักมา แม่นมเลาชิกับพระมเหสี ก็จะทราบสาเหตุที่จันทรานิมนตร์พระจะเด็จเข้ามาฉนเปลในวัง ก็เป็นแผนของมังตราเอง มังตราจึงออกจากตำหนักของพระพี่นางก็มาฮึดฮัดเอากับขุนวัง ขุนเมือง แล้วก็นึกได้ว่าคนที่จะเด็จจะกลับไปพึ่งพิงได้ก็มีแต่พระมหาเถรกุโสดอจึงต้องเร่งรุดไปวัดกุโสดอหวังจะไปเอาเรื่องจะเด็จให้ถึงที่สุด

ฝ่ายค่ายทหารของกองทัพหงสาวดี สอพิณยากำลังลำพองใจว่าฝ่ายตองอูนั้นหาไม่มีแม่ทัพที่มีฝีมือแล้วก็หวังจะได้ชัยชนะ สอพิณยาเห็นว่าการศึกทางหงสาวดีครั้งนี้ ให้เมืองอั้งวะที่พระเจ้าโสหันพวาเจ้าเมืองโมนอินออกหน้า แล้วไขลูกรู้ว่า "จิสะเบง" ลูกชายแม่ทัพใหญ่เมืองตองอูนี้ก็น้อยใจพ่อ น้อยใจครู ที่เห็นดีเห็นงาม เป็น "จะเด็จ" เก่งกว่า ดีกว่า ก็เลยแปรพักตร์มาช่วยหงสา แต่แล้วไขลูกรูดาบเมืองหงสา ผู้เป็นเหมือนกุนชื่อของสอพิณยากก็ถือจดหมายที่แจกจ่ายทั่วเมืองตองอูเข้ามาดับฝันสอพิณยา เมื่อสอพิณยาได้ทราบข่าวว่าจะเด็จนั้นสึกจากพระมาแล้วเพื่อช่วยในการศึก ไขลูจึงออกความคิดว่าให้เมงกะขอกะแง แม่ทัพใหญ่ชาวโมนอินแห่งเมืองอั้งวะ นำทัพออกมาปะทะกับทัพตองอู ซึ่งนำทัพโดยจะเด็จบุตรของ ด้วยไม่เคยเห็นหน้ากันมาก่อน แรกพบก็เลยประทับใจในท่วงท่าองอาจของจะเด็จ เมื่อทั้งสองปะหน้ากันเมงกะขอกะแงก็ทราบว่า จะเด็จผู้นี้ที่ได้สังหารน้องชายของตนเมื่อครั้งศึกเมืองแปรจึงมีความโกรธแค้น แต่ก็อยากรู้แบบตัวต่อตัว แบบชายชาติทหาร จึงทำประลอง และจะเด็จก็กล่าวคำสัจย์ รับคำท้า เมื่อจะแยกย้ายเข้าเมืองแล้วพระ

เจ้าโสहनพวาซึ่งคุมกำลังทหารอีกด้านไหล่ออกมารุมล้อมแล้วจึงชวนรบ ด้วยแค้นใจที่แพ้ทัพเมื่อครั้งไปตีแปร จะเด็ดจึงต้องรบกับโสहनพวา ส่วนเมงกะขอกะแงเถื่อว่าจะเด็ดนัดหมายประลองแล้วจึงพาทหารฝ่ายตนกลับเข้าค่ายไป แล้วทัพจะเด็ด ซึ่งมีมือดีกว่า ก็รุกไล่ทัพโสहनพวาจนเกือบจะชัยชนะ แต่แล้วก็ถูกตีกระหนาบด้วยทัพหงสาวดีที่นำโดยจิสะเบงจากอีกด้านนี้ จะเด็ดนั้นฝีมือดีกว่าทั้งในด้านฝีมือและเชิงการศึกก็รุกไล่จิสะเบงไปได้พอจะยกทัพตาม ก็ถูกขุนเมืองรายออกมาร้องห้ามเอาไว้ก่อน

ค่ายทหารโรมนอินอังวะ โสहनพวาก็ได้เข้ามาต่อว่าเมงกะขอกะแงในฐานะที่ดันไปท้าประลองกับพม่าแบบตัวต่อตัวแทนที่จะใช้ไพร่พลทหารรบกันอย่างการศึกทั่วไป แต่เมงกะขอกะแงนั้นก็กลับเห็นว่าการทำสู่ตัวต่อตัวนั้นสมควรแล้ว เพราะเป็นการแก้แค้นแทนน้องชายของตนที่ถูกจะเด็ดฆ่าเมื่อคราวศึกแปร สอพินยากับไขลูเร่งรุดมาหาหรือการศึกถึงค่ายโรมนอินจึงทราบเรื่องการประลองในอีก 10 วัน เมงกะขอกะแงยืนยันที่จะยึดถือสัจจะไปประลองกับจะเด็ดตามนัดหมาย ส่วนโสहनพวาและสอพินยามิไขลูให้ความแนะนำวางกลศึกที่จะหลบหลังเข้าศึกอีกชั้นหนึ่ง

บริเวณสนามรบเมงกะขอกะแงกับจะเด็ดบุเรงนองปะทะคารมกัน จึงได้ต่อสู้กันด้วยเพลงทวนจะเด็ดนั้นก็มีกำลังที่ดีกว่าก็รุกไล่เมงกะขอกะแงจนเปลี่ยงพล้ำ โสहनพวาและสอพินยาจึงออกจากที่ชุมนุมล้อมเอาจะเด็ดไว้ ข้างฝ่ายต้องอุมังตราตะเบงชะเวตี้ที่กรีธาทัพมาด้วยก็ออกโอบล้อมทัพฝ่ายตรงข้าม ทั้งสองฝ่ายจึงได้เข้าต่อสู้กันแล้วมังตราที่อ่อนเชิงกว่าก็ถูกรุม ขณะกำลังรุกไล่สอพินยาไม่ทันระวังหลังจึงโดนทวนเมงกะขอกะแงแทงเอาข้างหลัง จากนั้นฝ่ายอังวะจึงถอยทัพกลับไป

2.6 เรื่องย่อของละครพันทางเรื่องพญาผานอง

ละครเรื่องพญาผานองเป็นละครพันทางเรื่องหนึ่งที่มีเรื่องราวอิงมาจากพงศาวดารเมืองน่านตอนต้น โดยประวัติศาสตร์เมืองน่านนั้นก็ยังมีมาช้านาน สมมติเวลาที่กล่าวถึงในเรื่องนี้ระหว่าง พ.ศ. 1830 – 1860 ในท้องที่จังหวัดน่านและจังหวัดเชียงรายของประเทศไทย เนื้อเรื่องพญาผานองได้แบ่งเป็นองก์มีทั้งหมด 6 องก์ ดังนี้

องก์ที่ 1 เสียเมือง

คำวันหนึ่ง นางพญาแม่ท้าวคำปิ่นผู้ครองเมืองวรรณคร เสด็จออกประทับพักผ่อน ณ พระตำหนักน้อยภายในกำแพง และทรงรำพันกับสาวค้ำยวงนางข้าหลวงคนสนิทถึงพญาแก้วเถื่อนพระราชสามี ซึ่งขณะนี้ได้เสด็จไปครองเมืองภูคาและเขตรัสไว้ว่า ถ้าพระนางประสูติเป็นโอรสจะทรงสถาปนาเมืองวรรณครให้เจริญรุ่งเรือง แล้วมอบให้โอรสครอบครอง สาวค้ำยวงทูลปลอบพระทัยให้คลายทุกข์แล้วจัดฟ้อนรำถวาย ขณะนั้นมีดาวหางปรากฏขึ้นบนท้องฟ้าพร้อมทั้งเกิดเพลิงไหม้ขึ้น

ในระยะไกลและได้ยื่นเสี้ยงกลองศึกไว้ขึ้น ต่างก็พากันตระหนกตกใจกลัวยิ่งนัก ทันใดนั้นแสนคำแมนทหารเอกผู้มีหน้าที่ดูแลบ้านเมืองวังตะลิตะลานเข้ามากราบทูลนางพญาคำปินว่ามีกองทัพข้าศึกยกเข้าโจมตีเมืองวรรณครโดยมิทันรู้ตัว และบัดนี้ข้าศึกได้รุกไล่เข้ามาถึงประตูวังแล้ว ขอให้นางพญาคำปินเสด็จหนีไปเสียก่อนถ้าขึ้นอยู่จะได้รับอันตราย นางพญาคำปินเป็นห่วงพระราชราษฎรไม่ยอมเสด็จหนี สวาคำขวงจึงวิงวอนให้ระลึกรถึงพระชนม์ชีพของโอรสในครรภ์ นางพญาจึงเห็นจริงด้วยจึงรีบเสด็จหนีเสด็จลอดไปกับสวาคำขวง เมื่อนางพญาคำปินเสด็จลับไปแล้วก็พอดีกองทัพพญางำเมืองเจ้าเมืองพะเขาดี้หักเข้าวงได้ พญางำเมืองให้ทหารค้นหานางพญาคำปิน เมื่อไม่พบก็จับแสนคำแมนมาซักถามไม่ได้ความก็ให้เอาตัวไปลงโทษ ครั้นยึดเมืองวรรณครได้แล้วพญางำเมืองรับสั่งให้ป่าวร้องประชาชนมามอบตัว

องค์ที่ 2 เสี้ยเมือง

นางพญาคำปินพร้อมด้วยสวาคำขวงหนีเข้ามาพักอยู่ ณ กระท่อมร้างกลางไร่ชาขาดนเมืองวรรณครได้ประมาณ 5 เดือนก็ประสูติพระกุมาร นางพญาคำปินเฝ้าระทมทุกข์ถึงพระสวามียิ่งนัก และทรงปรารถนาสวาคำขวงทรงสงสารพระกุมารที่เกิดมาแล้วแม้แต่เรือนก็ไม่มีที่อยู่ สวาคำขวงทูลเตือนให้หักพระทัยและคิดหาทางแก้ไขเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้าต่อไป เพราะในระยะนี้ฝนไม่ตก น้ำก็แห้งแล้งจะพากันอดน้ำตายอยู่แล้ว ขอให้นางพญาคำปินทรงลงเสี้ยงสัตย์อธิษฐาน หากพระกุมารมีบุญญาธิการจะได้ครองบ้านเมืองต่อไป จงบันดาลให้มีฝนตกลงมา นางพญาคำปินเห็นชอบด้วยจึงทรงพ้ออธิษฐานขอฝน พระวรุณเทพก็ทรงบันดาลให้มีฝนตกจนเต็มหนองและไหลเชี่ยวพัดพาเอาก้อนหินมากองอยู่หน้ากระท่อม ทั้งสองต่างพากันชื่นชมในบุญญาธิการของพระกุมารยิ่งนัก ในเวลาใกล้กันนั้นเฒ่าแก้วข้าเก่าของพญาแก้วเดือนมาแต่เดิมซึ่งมาเป็นเจ้าของไร่ที่นางพญาคำปินพักอยู่ ออกมาตรวจไร่พร้อมด้วยบริวารชาวไร่ ครั้นเห็นนางพญาคำปินและสวาคำขวงก็คิดว่าเป็นขโมยจึงตรงเข้าล้อมจะจับตัว สาสวาคำขวงคว้าดาบเข้าถ่มนางพญาและพระกุมารปลางประกาศว่า ใครเข้ามารังแกนางพญาคำปินตนจะฆ่าให้ตาย เฒ่าแก้วได้ยินสวาคำขวงก็นึกสงสัยครั้นพิเคราะห์ดูก็จำได้ว่าเป็นนางพญาเจ้านายของตน พวกชาวบ้านต่างพากันปิดิยินดีพากันพ้อรำนำขบวนเสด็จ

องค์ที่ 3 เจริญวัย

ภายหลังที่นางพญาคำปินมาอยู่ในหมู่บ้านชาวไร่จนพระกุมารมีพระชนม์ 16 พรรษา ทรงฝึกหัดอาวุธมีฝีมือเพลงดาบยิ่งนัก ณ วันหนึ่งขณะที่กุมารชักชวนพวกเพื่อนเด็กๆ ซ้อมดาบกันอยู่ พญางำเมืองเสด็จผ่านมาพร้อมด้วยข้าราชการ ทอดพระเนตรเห็นพวกเด็กๆ กำลังฟันดาบกันอย่างสนุกสนานก็หยุดทอดพระเนตรด้วยความสนพระทัย เห็นกุมารฟันดาบคล่องแคล่วว่องไวก็โปรดปรานรักใคร่อยากจะได้เป็นโอรส จึงทรงอุบายเป็นเข้าไปขอน้ำ เสวย พระกุมารไม่ทราบว่

เป็นใครแต่ก็นำเสด็จไปหานางพญาคำปิ่น พระมารดาจ้ดน้ำเสวยถวาย พญางำเมืองไม่เคยรู้จักนางพญามาก่อนก็แสดงพระองค์ให้นางพญารู้จักว่าพระองค์คือพญางำเมืองและตรัสขอพระกุมารไปเป็นพระโอรส นางพญาคำปิ่นทรงระลึกถึงความหลังก็คั่งแค้นยิ่งนักแต่ทรงเห็นว่าพระกุมารจะได้มีโอกาสกู่บ้านเมืองในภายหน้าจึงยกถวาย พญางำเมืองโปรดแต่งตั้งและขนานพระนามกุมารว่า เจ้าขุนไสและรับเข้าไปอยู่ในเวียงพร้อมด้วยนางพญา

องค์ที่ 4 รักสามเส้า

เจ้าขุนไสพร้อมด้วยนางพญาคำปิ่นกลับมาอยู่ในวรนครได้ประมาณ 1 ปี ในระหว่างนั้นเจ้าขุนไสได้ผูกสมักรักใคร่กับเชื้อพระวงศ์นางหนึ่งชื่อ อ้าวสิม ฅ สวนดอกไม้ในราชฐานเมืองวรนครเป็นที่นัดพบของเจ้าขุนไสกับนางอ้าวสิม เมื่อทั้งสองมาพบปะกันนางอ้าวสิมได้ปรารถนาถึงเรื่องพญางำเมืองรักใคร่นางจะบังคับให้นางเป็นมเหสี ซึ่งนางก็ไม่รู้ที่จะขัดประการใด เจ้าขุนไสก็ได้แต่ปลอบโยนให้นางคลายทุกข์ ขณะที่ทั้งสองกำลังสนทนากันอยู่นั้นก็พอดีพญางำเมืองเสด็จมา เจ้าขุนไสจึงหลบออกไปเสียก่อน พญางำเมืองเสด็จเข้ามาพบกับนางอ้าวสิมก็ตรัสเกี่ยวพาราตีแต่นางไม่ยอมสมักรใจ จึงทรงระแวงพระทัยว่านางคงรักอยู่กับเจ้าขุนไสก็ทรงจุ่นเคืองพระทัยนัก ด้วยความหลงรักคิดจะฆ่าเจ้าขุนไสเสียหากแต่หักพระทัยไว้จึงเพียงแต่หาทางพรางไปเสียจากกัน แล้วตรัสให้เจ้าขุนไสเข้ามามีดำรงตำแหน่งตั้งให้ไปครองเมืองปราด โดยพระราชทานนามให้เป็นเจ้าขุนไสยศตรัสสั่งให้รีบออกเดินทางไปนั้น เจ้าขุนไสสรับพระโองการแล้วถวายบังคมลาไปด้วยความเศร้าโศกอาลัยนางอ้าวสิม

องค์ที่ 5 ตีรักตีกรบ

ตอน 1 จากรัก

ภายหลังที่พรางเจ้าขุนไสไปเสียจากนางอ้าวสิม พญางำเมืองก็ได้นางอ้าวสิมเป็นมเหสี และมีโอรสด้วยกันองค์หนึ่งชื่ออามป้อม ครั้นวันหนึ่งขณะที่นางอ้าวสิมกำลังรำพึงถึงขุนไสอยู่นั้น พญางำเมืองเสด็จเข้ามาแจ้งเรื่องราว บัดนี้เมืองพะเยาซึ่งพระองค์จกมาเสียด้านแล้วจะเกิดยุ่งเหยิงอย่างไรก็ไม่รู้ จึงต้องลากลับไปจัดการบ้านเมืองเมื่อเสร็จธุระแล้วจะรีบกลับมา ส่วนทางวรนครจะได้มอบให้นางอ้าวสิมปกครองโดยมีแสนคำแมนนายทหารผู้มีฝีมือเป็นผู้ช่วยเหลือดูแล นางอ้าวสิมไม่อาจจะทัดทานพระประสงค์ได้ ทั้งสองพระองค์ต่างก็โศกเศร้าอาลัยรักในการที่ต้องพรางจากกัน แล้วพญางำเมืองก็หักพระทัยลานางจากไป

ตอนที่ 2 เตรียมรบ

ฝ่ายแสนคำแมนผู้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยรักษาราชการในวรนครนั้นยังคงมีความจงรักภักดีต่อนางพญาคำปิ่นอยู่เสมอ พยายามคิดหาทางกำจัดเชื้อสายของพญางำเมืองแล้วจะเชิญเสด็จเจ้าขุนไสสมาครอบครองวรนคร วันหนึ่งเห็นเป็นโอกาสเหมาะ เจ้าอามป้อมซึ่งบัดนี้ได้

เติบโตรุ่มนุ่มแล้ว เสด็จเข้ามาขอฝึกหัดเพลงดาบด้วย ขณะที่กำลังฝึกซ้อมแสนคำแมนแกลิ่งระดมพินจนเจ้าอามป้อมรับไม่อยู่หมดกำลังล้มสลบไป แล้วแสนคำแมนก็เงื้อดาบจะฟันพอดีสาวค่ายวงข้าหลวงคนสนิทของนางพญาคำปิ่นเข้ามาเห็นก็ห้ามปรามไว้เสียทัน และแจ้งว่าตนก็กำลังทำหน้าที่เป็นไส้ศึกเช่นเดียวกับแสนคำแมน แต่การกระทำของแสนคำแมนจะเป็นภัยแก่ตนเองและบ้านเมืองแล้วออกอุบายให้แสนคำแมนหลบหนีไปเพชฌางำเมืองที่เมืองพะเยา กราบทูลขอร้องพญางำเมืองว่าเจ้าขุนไสยศ ยกกองทัพมาตีวรรณครให้พญางำเมืองยกทัพมาช่วย ส่วนนางอยู่ทางนี้ก็จะทูลขอร้องนางอ้วลิมให้คิดพระทัยกับพญางำเมือง และเชิญเจ้าขุนไสยศให้มาป้องกันบ้านเมือง งานที่คิดไว้ก็จะเป็นผลสำเร็จ แสนคำแมนเห็นชอบด้วยก็รีบไปดำเนินการ และสาวค่ายวงก็ดำเนินงานทางวรรณครจนนางอ้วลิมเชื่อตามคำเพ็ดทูลของสาวค่ายวงและสั่งให้เจ้าอามป้อมเตรียมทัพ

องค์ที่ 6 รักเก่าคืนชีพ

กองทัพทั้งสองฝ่ายปะทะกัน ณ ชายทุ่ง เจ้าอามป้อมแม่ทัพหน้าฝ่ายวรรณครตีทัพเมืองพะเยาแตกไม่เป็นขบวน พญางำเมืองแม่ทัพพะเยาตีได้กลับมาจนพบกับเจ้าขุนไสยศแล้วตรัสปรึกษา เจ้าขุนไสยศว่าเป็นคนเนรคุณ เจ้าอามป้อมไม่ทรงทราบว่าพญางำเมืองเป็นพระบิดาและพญางำเมืองก็ไม่รู้จักพระโอรส เพราะจากกันมาตั้งแต่เจ้าอามป้อมยังบรรทมในพระอู่ พ่อลูกต่างก็เข้ารบกัน เจ้าอามป้อมดาบหลุดจากมือพญางำเมืองจะฟันซ้ำ เจ้าขุนไสยศจึงปิดดาบกระเด็นไป นางอ้วลิมจึงตัดพ้อต่อว่าพระราชสามีว่าใจคอร้ายกาจทิ้งลูกทิ้งเมืองไปแล้วยังจะกลับมาคิดฆ่าเสียอีก เจ้าอามป้อมทรงทราบความจริงว่าพญางำเมืองเป็นพระราชบิดาก็เข้าไปกราบบาทขอพระราชโทษ เจ้าขุนไสยศจึงทูลชี้แจงแก่พญางำเมืองว่า วรรณครนั้นเป็นเมืองของนางพญาคำปิ่นพระราชมารดาของตนมาก่อน จึงเป็นสิทธิ์อันชอบธรรมของตนที่จะได้ครอบครอง แต่เพื่อสนองพระคุณที่เคยชุบเลี้ยงมาจึงขอถวายเมืองแก่พญางำเมือง พญางำเมืองทรงสำนึกในความผิดพลาดของพระองค์แต่หนหลังก็สลดพระทัยตรัสมอบเมืองวรรณครคืนให้เจ้าขุนไสยศ และฝากนางอ้วลิมกับเจ้าอามป้อมด้วย และโปรดพระราชทานนามให้เจ้าขุนไสยศใหม่ว่า พญาผานอง ตามเหตุการณ์ภายหลังประสูติแล้วมีฝนตกหนักมีน้ำไหลเชี่ยวพัดพาก้อนหินไหลมากองมากมาย แล้วพระองค์ก็เลิกทัพกลับเมืองพะเยา

2.7 เรื่องย่อของละครพันทางเรื่องพญาผานอง ตอนรักเก่าคืนชีพ

เมื่อพญางำเมืองได้นางอ้วลิมเป็นมเหสีแล้วได้มีโอรสองค์หนึ่งชื่ออามป้อม พญางำเมืองคิดที่จะกลับไปเมืองพะเยาที่ทรงจากมาเสียนานจึงจะกลับไป จัดการบ้านเมืองเมื่อเสร็จธุระแล้วจะรีบกลับมา ส่วนทางวรรณครจะได้มอบให้นางอ้วลิมปกครอง โดยมีแสนคำแมนนายทหารผู้มีฝีมือเป็นผู้ช่วยเหลือดูแล แสนคำแมนกับสาวค่ายวงสาวใช้คนสนิทของนางพญาคำปิ่นคิดวางแผน

เพื่อให้ขุนไสยศและนางอ้วลิมได้กลับมารักกัน แสนคำแมนได้ไปทูลขงพญาจำเมืองว่าเจ้าขุนไสยศจะยกทัพมาตีเมืองวรรณครให้พญาจำเมืองยกทัพมาช่วย ส่วนสาวคำขวงทูลขงนางอ้วลิมว่าพญาจำเมืองจะยกทัพมาตีเมืองวรรณครให้เจ้าขุนไสยศยกทัพมาช่วย นางอ้วลิมเชื่อตามคำเพ็ดทูลขงสาวคำขวงและสั่งให้เจ้าอามป้อมเตรียมทัพ เมื่อขุนไสยศยกทัพมาช่วยให้อามป้อมเป็นทัพหน้า กองทัพขงพญาจำเมืองและขุนไสยศปะทะกัน ณ ชายทุ่ง เจ้าอามป้อมแม่ทัพหน้าฝ่ายวรรณครตีทัพเมืองพะเยาแตกหนีไม่เป็นขบวน พญาจำเมืองแม่ทัพพะเยาตีได้กลับมาจนพบกับเจ้าขุนไสยศแล้วตรัสบริภาษเจ้าขุนไสยศว่าเป็นคนเนรคุณ เจ้าอามป้อมไม่ทรงทราบว่พญาจำเมืองเป็นพระบิดาและพญาจำเมืองก็ไม่รู้จักพระโอรส เพราะจากกันมาตั้งแต่เจ้าอามป้อมยังบรรทมในพระอู่ พ่อลูกต่างก็เข้ารบกัน เจ้าอามป้อมดาบหลุดจากมือพญาจำเมืองจะฟันซ้ำ เจ้าขุนไสยศจึงปิดดาบกระเด็นไป นางอ้วลิมจึงตัดพ้อต่อว่าพระราชสามีว่าใจคอร้ายกาจถึงลูกทิ้งเมืองไปแล้วยังจะกลับมาคิดฆ่าเสียอีก เจ้าอามป้อมทรงทราบความจริงว่พญาจำเมืองเป็นพระราชบิดาก็เข้าไปกราบบาทขอพระราชโไทย เจ้าขุนไสยศจึงทูลชี้แจงแก่พญาจำเมืองว่ วรรณครนั้นเป็นเมืองขงนางพญาคำปิ่นพระราชมารดาขงตนมาก่อน จึงเป็นสิทธิ์อันชอบธรรมขงคนที่จะได้ครอบครอง แต่เพื่อสนองพระคุณที่เคยชูปเลี้ยงมาจึงขอถวายเมืองแก่พญาจำเมือง พญาจำเมืองทรงสำนึกในความผิดพลาดขงพระองค์แต่หนหลังก็สลดพระทัยตรัสมอบเมืองวรรณครคืนให้เจ้าขุนไสยศ และฝากนางอ้วลิมกับเจ้าอามป้อมด้วย และโปรดพระราชทานนามให้เจ้าขุนไสยศใหม่ว่ พญาผานอง ตามเหตุการณ์ภายหลังประสูติแล้วมีฝนตกหนักมีน้ำไหลเชี่ยวพัดพาก้อนหินไหลมากองมากมาย แล้วพระองค์ก็เลิกทัพกลับเมืองพะเยา

2.8 เรื่องย่อขงละครพันทางเรื่องราชาธิราช

เรื่องราชาธิราชเป็นวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ใน พ.ศ. 2328 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการ 4 คนมี เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นหัวหน้าเรียบเรียงขึ้นจากพงศาวดารมอญ ตอนพระเจ้าราชาธิราชขงมอญทำศึกกับพระเจ้าฝรั่ง-มังฆ้องขงพม่า โดยมีพระราชประสงค์ให้เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองด้วยถือเป็นทำนองพิชชสงครามเรื่องหนึ่ง

เนื้อเรื่องขงเรื่องราชาธิราชเริ่มตั้งแต่ต้นราชวงศ์ขงพระเจ้าราชาธิราชคือมะกะโท ซึ่งเป็นสามัญชนได้เป็นบุตรเคยขงพระร่วงเจ้าเมืองสุโขทัย ต่อมามะกะโทได้เป็นเจ้าเมืองมะตะมะสืบเชื้อสายเรื่อยมา จนประมาณพุทธศตวรรษที่ 19 ดินแดนที่ปัจจุบันเป็นประเทศพม่านั้นแบ่งออกเป็น 2 อาณาจักร อาณาจักรทางใต้มีพวกมอญปกครอง กษัตริย์คือพระเจ้าราชาธิราช เมืองหลวงอยู่ที่หงสาวดีหรือพะโค อาณาจักรทางเหนือมีพวกพม่าปกครอง กษัตริย์คือพระเจ้าฝรั่งมัง

น้องหรือพระเจ้ามณฑลเทศาภิบาล มีเมืองหลวงคืออังวะ อาณาจักรทั้งสองบางครั้งเป็นไมตรีกัน บางครั้งก็รบกัน มอญมักเป็นฝ่ายมีชัยชนะ เนื้อเรื่องราชาธิราชส่วนใหญ่กล่าวถึงสงครามระหว่าง มอญและพม่า เหตุของสงคราม ฝีมือการรบและการใช้สติปัญญาทางกลศึก

เรื่องเริ่มตั้งแต่มะกะโทบุตรพ่อค้าใหญ่เมืองเมาะตะมะไปค้าขายที่เมืองสุโขทัย ด้วย สติปัญญาเฉลียวฉลาดทำให้พระร่วงเจ้าเมืองสุโขทัยโปรดปรานและให้รับราชการอย่างใกล้ชิด มะกะโทลอบรักกับพระราชธิดาของพระร่วงและพากันหนีกลับเมืองเมาะตะมะ พระร่วงทราบนิสัย ของมะกะโทดี ทรงเห็นว่าต่อไปคงจะได้เป็นใหญ่จึงไม่พิโรธ เมื่อมะกะโทได้เป็นเจ้าเมืองเมาะตะ มะ พระร่วงพระราชทานนามให้ว่าพระเจ้าฟ้ารั่วสืบราชวงศ์จนถึงพระเจ้าอู่หรือพระเจ้าช้างเผือก พระเจ้าอู่มีโอรสองค์หนึ่งชื่อมังสุระมณีจักรหรือพระยาน้อย

ในรัชกาลพระเจ้าอู่เกิดกบฏในเมืองเมาะตะมะ พระเจ้าอู่หนีไปอยู่เมืองพะโค พระมหาเทวี ซึ่งเป็นพระพี่นางลอบรักกับสมิงมราหูและคิดกำจัดพระยาน้อย พระยาน้อยจึงหนีไปซ่อนสมผู้คนที่ เมืองตะเกิง ที่เมืองตะเกิงนี้พระยาน้อยได้นางแม่มะนิกแม่ค้าขายแป้งน้ำมันเป็นชายา กลุ่มหลงนาง จนลืมตะละแม่ท้าวชายาเดิมและลาวแก่นท้าวโอรส เมื่อพระยาน้อยปราบผู้คิดร้ายทั้งหมดได้แล้ว ก็ปราบดาภิเษกเป็นกษัตริย์ มีพระนามว่าพระเจ้าสิริราชาธิราชหรือพระเจ้าราชาธิราช ให้เรียกเมือง พะโคว่าหงสาวดี พระเจ้าราชาธิราชปราบหัวเมืองต่างๆ อยู่ 3 ปีจึงราบคาบ

เมื่อพระเจ้าราชาธิราชปราบหัวเมืองน้อยใหญ่อยู่นั้นได้รู้กล้าเข้าไปในเขตแดนที่พวกพม่า ปกครอง พระเจ้าฝรั่งมังศรีละวากษัตริย์พม่าซึ่งครองกรุงอังวะขณะนั้น จึงยกทัพไปตีหงสาวดีแต่ ไม่สำเร็จจึงยกทัพกลับไปไม่นานก็สิ้นพระชนม์ โอรสครองราชย์ต่อมามีพระนามว่าพระเจ้าฝรั่ง มัง น้อง พระเจ้าราชาธิราชยกทัพไปตีอังวะเป็นการตอบแทน สงครามระหว่างมอญกับพม่าจึงเริ่มต้น นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา หงสาวดีทำศึกอยู่กับอังวะอยู่ถึง 6 ปีก็ทำไมตรีกัน 22 ปีต่อมามอญกับพม่า ก็วิวาทกันอีกเรื่องแย่งกันตักน้ำมันดินที่ชายแดน มังรายกะขอละวาโอรสพระเจ้าฝรั่งมังน้องเป็นผู้ เริ่มก่อศึก ทำให้หงสาวดีกับอังวะรบกันอีก แม้ส่วนใหญ่ฝ่ายมอญจะมีชัยชนะแต่ก็เสียหายสำคัญ ไปหลายคน ฝ่ายพม่าก็หาทหารฝีมือดีได้ยาก เมื่อพระเจ้ากรุงจีนยกทัพมาทำให้พระเจ้าฝรั่ง มังน้องส่งทหารมาสู้รบกับทหารเอกของจีนนั้น ในเมืองอังวะไม่มีผู้ใดอาสา ได้ทหารมอญซึ่งถูกพม่า จับขังคุกอยู่อาสารบให้จนชนะ

พระเจ้าราชาธิราชกระทำศึกจนพระชนม์ได้ 59 พรรษา ก็สิ้นพระชนม์ ส่วนพระเจ้าฝรั่ง มังน้องสิ้นพระชนม์อีก 2 ปีถัดมา เนื้อเรื่องจากนั้นเป็นเรื่องราวของผู้สืบราชวงศ์ต่อมา จบลงที่พิธี แข่งศพของมอญ

2.9 เรื่องย่อของละครพันทางเรื่องราชาธิราช ตอนสังจะสมิงนครอินทร์

ครั้นมังรายกะขอละวามีพระชนมายุได้ 22 พรรษาแล้ว เมื่อก่อนจะเกิดสงครามหัวเมือง ปลายแดนฝ่ายมอญกับพม่าต่อกันนั้นเกิดวิวาทแย่งชิงกันด้วยดักน้ำมันดิน มังรายกะขอละวาจึงคิด ทำศึกกับมอญ พม่าและมอญทำศึกกันอยู่นานผลัดกันแพ้ชนะ ฝ่ายมอญนั้นครั้นอยู่มาประมาณสาม เดือนสมิงพ่อเพชรก็ป่วยลงและถึงแก่ความตาย ฝ่ายมังรายกะขอละวาทักพม่าตั้งอยู่ ณ เมืองตะละ ชีรู้ว่าสมิงพ่อเพชรตายแล้วก็ดีใจ จึงดำริว่าพระเจ้าราชาธิราชยังมีสมิงนครอินทร์ที่เป็นทหารฝีมือ จะคิดกลอุบายตัดกำลังศึกเอาตัวสมิงนครอินทร์มาให้ได้ จึงคิดกลอุบายให้ยกกองทัพไปออกจาก เมืองตะละชีไปตั้งมั่นอยู่ ณ ปากน้ำอะลวยทั้งสองฟาก เมื่อเตรียมการทั้งปวงเสร็จแล้วจึงให้แต่ง หนังสือไปให้พระเจ้าราชาธิราชแล้วก็คอยท่ากองทัพพระเจ้าราชาธิราชอยู่ สมเด็จพระเจ้า ราชาธิราชได้แจ้งหนังสือแล้วก็ให้อำมาตย์มีสมรไปเกณฑ์ทัพเรือ แล้วพระองค์ให้แต่งเรือฉลากบาง ให้เจ้าสมิงนครอินทร์ สมิงอังวะมังศรี สมิงสามปราบเป็นทัพหน้า ฝ่ายมังรายกะขอละวาแจ้งว่าทัพ พระเจ้าราชาธิราชยกมาแล้วจึงให้มังคุดเรองถือหนังสือไปกราบทูลพระเจ้าราชาธิราชว่า ให้จัดหา ทหารที่ดี ชีข้างต่อช้าง ชีม้าต่อม้า เรือลำต่อลำมาสู้กัน พระเจ้าราชาธิราชทรงเห็นดีด้วย มังรายกะ ขอละวาก็ดีพระทัยนักจึงดำริการซึ่งจะจับสมิงนครอินทร์นั้นให้ได้ รับสั่งให้มังธนูเคชและมังลักยา คุมเรือฉลากบาง ให้มังกะขอลทางออกรบด้วยสมิงนครอินทร์ ฝ่ายสมเด็จพระเจ้าราชาธิราชหาผู้อาสา สู้กับพม่า สมิงนครอินทร์จึงรับอาสา ครั้นถึงกำหนดวันแล้วสมิงนครอินทร์จึงออกด้วยเรือฉลากบาง เมื่อมังรายกะขอละวาเห็นว่าสมิงนครอินทร์มาแล้วจึงสั่งให้มังกะขอลทางเอาเรือเผชิญหน้ากัน สมิง นครอินทร์กับมังกะขอลทางสู้รบกัน มังกะขอลทางแกล้งทำเป็นเสียทีล่อให้สมิงนครอินทร์ตามไปจนอยู่ ในวงล้อมของพม่า สมิงนครอินทร์มีวิทยาคมอยู่ยงคงกระพัน สมิงนครอินทร์โจนขึ้นบกไล่ฆ่าฟัน พม่าล้มตายเป็นจำนวนมาก ฝ่ายพม่าไม่สามารถจับตัวสมิงนครอินทร์ได้ ก็เอาไม้หมอนก้อนดินไต่ ระดมกันขว้างทิ้งถูกเป็นหลายที เจ้าสมิงนครอินทร์ก็ล้มลงพม่าก็จับตัวสมิงนครอินทร์นำไปถวายมัง รายกะขอละวา สมเด็จพระเจ้าราชาธิราชจะแต่งทัพไปช่วยก็มีทัน

ครั้นรุ่งขึ้นวันหนึ่ง มังรายกะขอละวาเสด็จมาถึงที่รักษาสมิงนครอินทร์ในวันนั้น สั่งให้เอา อาหารมาให้สมิงนครอินทร์และตรัสชวนให้มาอยู่ข้างพม่า สมิงนครอินทร์จึงทูลว่า ข้าพเจ้าเกิดมา เป็นทหารทำการสงครามมีแต่แพ้และชนะ บัดนี้ข้าพเจ้าสู้ที่ด้วยข้าศึกหาสัจย์มิได้ ถ้ามีสัจย์มันคง อยู่ดังความสัตย์อยู่แล้วที่ไหนจะเป็นดังนี้เล่า ข้าพเจ้าได้รับความอภัยเจ็บช้ำถึงเพียงนี้แล้ว ซึ่งจะ รักษาชีวิตอยู่กินข้างแดงเป็นข้าสองเจ้าจะมีประโยชน์อันใด ขอแต่พระราชทานน้ำกินแล้วก็จะถวาย บังคมลาตาย สมิงนครอินทร์ได้ทูลมังรายกะขอละวาว่า พระเจ้าราชาธิราชยังมีทหารฝีมือดีอีกเป็น จำนวนมาก มังรายกะขอละวาจึงตรัสว่า สมิงนครอินทร์นี้เป็นทหารฝีมือเยี่ยมแข็งเปรียบเหมือน อสรพิษตัวจะตายแล้วยังลอกคราบหลอกไว้ให้คนกลัวอีกเล่า มิเสียทีที่เกิดมาเป็นชายชาติตรี น้ำใจ

องอาจกล้าหาญและมีความซื่อสัตย์ด้วย สมิงนครอินทร์ต้องอาวธบอบซ้ำทั้งไม่ได้กินอาหารด้วย ครั้นอยู่มาสามวันก็ถึงแก่อนิจกรรม

2.10 เรื่องย่อของละครพันทางเรื่องราชาธิราช ตอนสมิงพระรามอาสา

พระเจ้ากรุงต้าฉิงแห่งประเทศจีนยกทัพมาล้อมกรุงอังวะ ต้องการให้พระเจ้ามณฑลเจียรทองออกไปถวายบังคมและขอให้ส่งทหารออกมาขี่ม้าร่าทวนต่อสู้กันตัวต่อตัวกับกามนีทหารเอกของเมืองจีน ถ้าฝ่ายกรุงรัตนปุระอังวะแพ้ต้องยกเมืองให้ฝ่ายจีน แต่ถ้าฝ่ายจีนแพ้จะยกทัพกลับทันที พระเจ้ากรุงอังวะประกาศหาผู้ที่จะอาสาออกไปรบกับกามนี ถ้าสามารถรบชนะกามนีทหารเอกของเมืองจีนจะโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นพระมหาอุปราชและแบ่งสมบัติให้กึ่งหนึ่ง เมื่อสมิงพระรามทราบข่าวก็คิดตรึกตรองว่าหากจีนชนะศึกครั้งนี้ จีนคงยกทัพไปตีเมืองหงสาวดีของตนต่อไปแน่ ควรคิดป้องกันไว้ก่อนจึงอาสาออกรบ แม้แรกๆ จะเกรงว่าการอาสาครั้งนี้จะเป็น “หาบสองบ่า อาสาสองเจ้า” ก็ตาม โดยขอพระราชทานม้าฝีเท้าดีตัวหนึ่ง สมิงพระรามนำม้าออกไปฝึกหัดให้รู้จักทำนองรบรับจนแคล่วคล่องสันตติ พร้อมทั้งทูลขอขอเหล็กและตะกรวยผูกข้างม้า

ในระหว่างการรบสมิงพระรามเห็นว่ากามนีมีความชำนาญด้านการรบเพลงทวนมาก และยังสวมหุ้มเกราะไว้แน่นหนา สมิงพระรามจึงใช้อุบายว่าให้แต่ละฝ่ายแสดงท่าร่าให้อีกฝ่ายร่าตามก่อนที่จะต่อสู้กัน ทั้งนี้เพื่อจะคอยหาช่องทางที่จะแทงทวนให้ถูกตัวกามนีได้ เมื่อได้หลอกล่อให้กามนีร่าตามในท่าต่างๆ จึงได้ช่องได้รักแร้กับบริเวณเกราะซ้อนได้หมวกที่เปิดออกได้ สมิงพระรามจึงหยุดร่าให้ต่อสู้กัน โดยทำทีว่าสู้ไม่ได้แล้วจับม้าหนี เมื่อได้ที่ก็สอนทวนแทงชอกได้รักแร้ แล้วฟันย้อนกลีบเกราะตัดศีรษะของกามนีขาดแล้วเอาขอเหล็กสับใส่ตะกรวยโดยไม่ให้ตกดิน นำมาถวายพระเจ้ามณฑลเจียรทอง เมื่อฝ่ายจีนแพ้พระเจ้ากรุงจีนก็สั่งให้ยกทัพกลับตามสัญญา พระเจ้ามณฑลเจียรทองพระราชทานตำแหน่งมหาอุปราชและพระราชธิดาให้เป็นบาทบริจาริกาแก่สมิงพระรามตามที่ได้รับสั่งไว้